

СЛОВОТВІРНА МОРФОНОЛОГІЯ ВІДСУБСТАНТИВНИХ СУФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Зюзькіна Г. М. Словотвірна морфологія відсубстантивних суфіксальних дієслів іншомовного походження.

У статті розглядаються морфологічні особливості словотвірних морфем та дається характеристика морфологічних явищ, зафіксованих при словотворенні відсубстантивних суфіксальних дієслів іншомовного походження, складаються морфологічні моделі і морфологічні класи зазначених дериватів.

Ключові слова: похідні дієслова, морфологічні явища, морфологічні моделі, морфологічні класи.

Зюзькина Г. М. Словообразовательная морфология отсубстантивных суффиксальных глаголов иноязычного происхождения.

В статье рассматриваются морфологические особенности словообразовательных морфем и дается характеристика морфологических явлений, зафиксированных при словообразовании отсубстантивных суффиксальных глаголов иноязычного происхождения, составляются морфологические модели и морфологические классы указанных дериватов.

Ключевые слова: производные глаголы, морфологические явления, морфологические модели, морфологические классы.

Ziuzkina H. M. The word-forming morphonology of borrowed verbs derived from nouns.

The article deals with the process of word-forming of borrowed verbs. The morphonological features of word-formative morphemes are described. The analysis of morphonological phenomena is given. The morphonological models and morphonological classes of derived verbs are established.

Key words: derived verbs, morphonological phenomena, morphonological models, morphonological classes.

Дієслово є найважливішою лексичною одиницею будь-якої мови. Воно, за твердженням В. Виноградова, належить до найскладніших і найбільш містких граматичних категорій; дієслово найбільш конструктивне в порівнянні зі всіма іншими категоріями частин мови, дієслівні конструкції мають вирішальний вплив на іменні словосполучення і речення [2, с. 349].

До того ж, як відзначає Т. Попова, дієслово за кількістю об'єднаних цією частиною мови слів поступається лише іменникам, воно володіє значним потенціалом деривата і виступає основною словотворчою силою будь-якого словотвірного гнізда, тим самим значно впливаючи на всю дериваційну систему мови [5, с. 3–4].

Дієслова іншомовного походження становлять органічний компонент дериваційної системи української мови, тому виявлені у процесі дослідження морфологічні особливості творення зазначених дериватів можуть слугувати основою для ширших узагальнень особливостей та закономірностей словотвірної адаптації запозичень до системи української мови.

Морфологічні явища та закономірності словотворення розглядалися у працях Р. Аванесова, С. Бернштейна, Я. Босака, С. Бромлей, Т. Булигіної, Д. Ворта, В. Дресслера, О. Земської, Н. Ільїної, О. Ісаченка, Л. Лопатіна, В. Касевича, К. Ковалик, О. Кубрякової, Р. Ляковського, Ю. Панкраца, М. Панова, Т. Попової, Е. Станкевича, С. Толстої, М. Трубецького, Г. Улашина, І. Улуханова, В. Чурганової.

В україністиці ж проблеми морфології протягом тривалого часу порушувалися лише у зв'язку з вивченням явищ словозміни та формо- і словотворення в працях Л. Гумецької, А. Грищенка, В. Горпинич, К. Городенської, Т. Грязнухіної, М. Федурко, І. Ковалика, Н. Клименко, Л. Полюги, Л. Родніної, З. Сікорської.

У зв'язку з цим виникла необхідність системного дослідження морфологічних трансформацій, що супроводжують процес словотворення відсубстантивних суфіксальних дієслів іншомовного походження в сучасній українській мові.

Метою статті є дослідження морфологічних закономірностей словотворення дієслів від основ іншомовного походження. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати морфологічні ознаки словотвірних морфем; з'ясувати морфологічні зміни і встановити морфологічні явища при словотворенні похідних зазначеного типу; описати морфологічну структуру похідних дієслів, склавши морфологічні моделі дериватів; скласти загальні

морфологічні класи похідних дієслів іншомовного походження як свідчення певного ступеня їх адаптації на ґрунті української мови.

За структурою дієслова іншомовного походження представлені непохідними та похідними основами. До непохідних належать ті, які потрапили до лексичної системи української мови безпосередньо з мови-джерела або через посередництво якоїсь мови і не встановили на ґрунті української мови словотвірні зв'язки з іменними основами, які виділяли б їх структурно і мотивували семантично, тобто ті дієслова іншомовного походження, передсуфіксальна частина яких не вживається самостійно в сучасній українській мові: *девальвувати, декларувати, ратифікувати*. Статус похідних мають ті дієслова, які утворилися від іншомовних іменних основ – іменникових та прикметникових – на ґрунті української мови або встановили тут словотвірні зв'язки з іншомовними іменними основами. Визначальним способом творення таких дієслів є суфіксальний: *приватизувати, нормалізувати, субсидувати, любювати*. Обмежено використано префіксально-суфіксальний спосіб (*збюрократити, з'яничарити*) та складання (*самоідентифікуватися*) [4, с. 3].

Отже об'єктом аналізу запропонованого дослідження вибрано відсубстантивні дієслова як ті, що становлять найчисленнішу групу серед суфіксальних дієслів з іншомовними основами. В їх утворенні беруть участь наступні суфікси: **-ува-**: *тампон – тампонувати, гранула – гранулювати, зонд – зондувати, деталь – деталювати*; **-ирува-** (**-ірува-**): *марш – марширувати, фарш – фарширувати*; **-изува-** (**-ізува-**): *ідеал – ідеалізувати, стиль – стилізувати, романтизм – романтизувати*; **-ифікува-** (**-іфікува-**): *клас – класифікувати, мумія – муміфікувати*, **-ствува-**: *філософія – філософствувати, прожектор – прожекторствувати, бригадир – бригадирствувати*; **-и-**: *фасон – фасонити, рикошет – рикошетити, каламбур – каламбурити*; **-нича-**: *секрет – секретничати, саботаж – саботажничати*.

На думку російського мовознавця Н. Алілової, для «сучасної системи не має значення, чи є дане дієслово за походженням запозиченим, чи воно утворено на слов'янському ґрунті. Важливо лише, чи мотивує його «первинний» іменник цілком, основа іменника або воно знаходиться з іменником у відношеннях взаємної мотивації» [1, с. 171].

«Для більшості відсубстантивних дієслів з іншомовними основами характерна прозорість виділення мотивуючої основи, регулярність співвідношень дієслова та мотивуючого іменника або дієслова та іменника, що знаходиться з дієсловом у відношеннях взаємної мотивації» [1, с. 175]. Слід зауважити, що новоутворення виявляють прогресуючу тенденцію до

такого чіткого виділення твірної основи: *анонс – анонсувати, алкіл – алкілювати, теза – тезувати*. Як зазначає К. Городенська, морфемна структура таких дієслівних основ найбільш прозора, оскільки іменний корінь поєднується з дієслівним суфіксом без будь-яких морфологічних змін [3, с. 31]. Але деякі дієслова іншомовного походження у співвідношенні з твірними основами мають у своїй структурі регулярні або нерегулярні зміни на межі основ, що зумовлені головним чином різними іншомовними прототипами або різночасовими запозиченнями.

Залежно від того, яких саме змін зазнає фонемна структура морфем (чи основ) під час словотворення вербальних дериватів за допомогою суфіксів *-ува-, -ирува-, -изува- (-ізува-), -ифікува-(-іфікува-), -ствува-, -нича-, -и-* виявлено такі типи морфологічних явищ: 1) альтернація фонем; 2) усічення; 3) нарощення; 4) модифікація наголосу. Якісні характеристики цих явищ визначаються як внутрішніми особливостями їх формування, так і властивостями того дериваційного процесу, в ході якого вони відбуваються.

Альтернацію фонем при словотворенні вербальних похідних іншомовного походження класифікуємо за місцем маніфестації, як ту, що відбувається на морфемному шві, а саме в морфах твірної основи:

а) чергування приголосних фонем *С–С'*: *музика – музичити, параліч – паралізувати, ерозія – еродувати, діагноз – діагностувати*;

б) палаталізація приголосних фонем *С–С'*: *ацетил – ацетилювати, тремоло – тремолювати, алгоритм – алгоритмізувати*;

с) депалаталізація приголосних фонем *С'–С*: *каніфоль – каніфолити, комісія – комісувати, теорія – теоретизувати*; і ту, що відбувається в кореневих морфах твірної основи: *банчер – банчирувати, валець – вальцювати* (виключно чергування голосних фонем *V–V, V–Ø*).

Слід зазначити, що кожне окреме чергування відзначається неоднаковою регулярністю навіть у межах словотворення вербальних похідних іншомовного походження. Пояснюється це характером мотивуючих іменникових основ, зокрема їх кінцевою фонемною структурою, а також залежить від певного дієслівного суфікса, з яким поєднується основа.

Явище усічення можна класифікувати за фонемним комплексом на три групи: 1) усічення голосних фонем (*Уv*): *декольте – декольтувати, плаке – плакувати, протеже – протегувати*; 2) усічення приголосних фонем (*Ус*): *конкурс – конкурувати, етикетка – етикетувати*; 3) усічення фонемних сполук (*Уf*): *пацифізм – пацифікувати, бюрократія – бюрократизувати, архайка – архайзувати*.

Аналогічно можна класифікувати і явище нарощення:

1) нарощення голосних фонем (*Hv*): при словотворенні вербальних дериватів з іншомовними основами не зафіксовано; 2) нарощення приголосних фонем (*Hc*): *крокі* – *крокіювати*, *тату* – *татуювати*; 3) нарощення фонемних сполук (*Hf*): *аксіома* – *аксіоматизувати*, *Америка* – *американізувати*, *жест* – *жестикулювати*.

Коливання наголосу в запозичених словах неминуче: воно свідчить про те, що дієслова іншомовного походження взаємодіють з українською лексикою та поступово асимілюються нею. Наголос у суфіксальних вербальних похідних від іншомовних основ виступає морфологічним засобом словотворення дериватів, тому поняття наголосу розглядаємо через поняття акцентної позиції. Аналіз зазначених дериватів дає можливість встановити дві акцентні позиції: 1) нерухомий наголос (1A): *епігра́ма* – *епігра́мити*, *сабо́таж* – *сабо́тажничати*, 2) наголошений похідний суфікс (4A): *бо́мба* – *бомба́ти*, *ста́рт* – *стартува́ти*

У сучасній українській мові найпродуктивнішим засобом формування відсубстантивних суфіксальних дієслів від основ іншомовного походження виступає суфікс *-ува-* (619 дериватів). Виявлено 14 морфологічних моделей, характерних для основ зазначених дериватів на *-ува-*: M1 (516): *Io(4A)* + *-ува-*: *кроке́т* – *крокетува́ти*, *телефо́н* – *телефонува́ти*, *гі́нс* – *гіпсува́ти*, *ата́ка* – *атакува́ти*, M2 (25): *Io(Uf, C'-C, 4A)* + *-ува-*: *анестезі́я* – *анестезува́ти*, *реце́нзія* – *рецензува́ти*, *філосо́фія* – *філософува́ти*, M3 (16): *Io(C-C', 4A)* + *-ува-*: *ацети́л* – *ацетилюва́ти*, *протоко́л* – *протоколюва́ти*, *шахта́р* – *шахтарюва́ти*, M4 (16): *Io(Uf, Hf, 4A)* + *-ува-*: *опози́ція* – *опозиціонува́ти*, *селекці́я* – *селекціонува́ти*, *функці́я* – *функціонува́ти*, M5 (8): *Io(Uf, 4A)* + *-ува-*: *цита́та* – *цитова́ти*, *шварто́в* – *швартува́ти*, M6 (7): *Io(Uv, 4A)* + *-ува-*: *резюме́* – *резюмува́ти*, *плаке́* – *плакува́ти*, M7 (6): *Io(Uf, C-C, 4A)* + *-ува-*: *суспе́нзія* – *суспендува́ти*, *проє́кція* – *проектува́ти*, M8 (5): *Io(Uv, C'-C, 4A)* + *-ува-*: *травесті́* – *травестува́ти*, *хімі́* – *хіпува́ти*, M9 (5): *Io(C-C, 4A)* + *-ува-*: *рефле́кс* – *рефлектува́ти*, *риме́са* – *риметува́ти*, M10 (4): *Io(V-V/V-Ø, 4A)* + *-ува-*: *демпфе́р* – *демпфірува́ти*, *ша́бер* – *шабрува́ти*, M11 (4): *Io(Hc, 4A)* + *-ува-*: *лобі́* – *лобіюва́ти*, *табу́* – *табуюва́ти*, M12 (3): *Io(Uv/f, C-C', 4A)* + *-ува-*: *постула́т* – *постулюва́ти*, *тре́моло* – *тремолюва́ти*, M13 (2): *Io(Uc, 4A)* + *-ува-*: *ко́нкурс* – *конкурува́ти*, *етикéтка* – *етикетува́ти*, M14 (2): *Io(Hf, 4A)* + *-ува-*: *ма́триця* – *матриціюва́ти*, *же́ст* – *жестикулюва́ти*

У сучасній українській мові не менш продуктивним засобом формування дієслів від основ іншомовного походження виступає суфікс *-изува-* (*-ізува-*) (133 деривати). Виявлено 11 морфологічних моделей,

характерних для відсубстантивних дієслів іншомовного походження на **-изува-** (**-ізува-**): М1 (36): **Io(C-C', 4A) + -изува-**: символ – символізува́ти, желати́н – желатинізува́ти, М2 (31): **Io(Yf, 4A) + -изува-**: герої́зм – героїзува́ти, етимоло́гія – етимологізува́ти, М3 (30): **Io(4A) + -изува-**: аро́мат – ароматизува́ти, мета́фора – метафоризува́ти, М4 (7): **Io(4A) + -изува-**: алко́голь – алкоголізува́ти, вакуо́ля – вакуолізува́ти, М5 (7): **Io(Yf, C'-C, 4A) + -изува-**: герба́рій – гербаризува́ти, демокра́тія – демократизува́ти, М6 (5): **Io(Hf, 4A) + -изува-**: фле́зма – флегматизува́ти, дра́ма – драматизува́ти, М7 (5): **Io(Yf, 4A) + -изува-**: фетиши́зм – фетишизува́ти, белетри́зм – белетризува́ти, М8 (4): **Io(Yf, C-C', 4A) + -изува-**: опти́мум – оптимізува́ти, ма́ксимум – максимізува́ти, М9 (3): **Io(Hf, 4A) + -изува-**: євро́па – європеїзува́ти, алгебра – алгебраїзува́ти, М10 (3): **Io(C-C, 4A) + -изува-**: гіпно́з – гіпнотизува́ти, ха́ос – хаотизува́ти, М11 (2): **Io(Yf, Hf, 4A) + -изува-**: коме́рція – комерціалізува́ти, револю́ція – революціонізува́ти.

Словотворення відсубстантивних дієслів від основ іншомовного походження з питомим українським суфіксом **-и-** (53 деривати) репрезентують 5 морфологічних моделей: М1 (44): **Io(1A) + -и-**: партиза́н – партизаніти, магні́т – магнітити, М2 (4): **Io(4A) + -и-**: што́рм – шторміти, фра́нт – франтити, М3 (3): **Io(C-C, 1A) + -и-**: батра́к – батрачити, музи́ка – музичити, М4 (1): **Io(Yf, C'-C, 1A) + -и-**: еконо́мія – економіти, М5 (1): **Io(C'-C, 1A) + -и-**: каніфо́ль – каніфолити.

Зафіксовано досить незначну кількість суфіксальних дієслів іншомовного походження словотвірних типів на **-ирува-** (**-ірува-**) (6 дериватів), **-ифікува-** (**-іфікува-**) (9 дериватів) і **-ствува-** (5 дериватів), що дає можливість скласти 3 морфологічні моделі дериватів на **-ирува-**: М1: **Io(4A) + -ирува-**: а́кт – актирува́ти, фа́риш – фариширува́ти, М2: **Io(Yv, 4A) + -ирува-**: плісе́ – плісирува́ти, дра́же – дражирува́ти, М3: **Io(C-C', 4A) + -ірува-**: піке́ – пікірува́ти, дра́га – драгірува́ти, 3 моделі дериватів на **-ифікува-** (**-іфікува-**): М1: **Io(4A) + -ифікува-**: тре́ст – трестифікува́ти, га́з – газифікува́ти, М2: **Io(Yf, 4A) + -ифікува-**: ко́декс – кодифікува́ти, пла́стика – пластифікува́ти, М3: **Io(Yf, 4A) + -іфікува-**: му́мія – муміфікува́ти, амо́ній – амоніфікува́ти і 1 модель дериватів на **-ствува-**: М1: **Io(1A) + -ствува-**: фаши́ст – фашистувати, патріо́т – патріотствувати

Для вербальних дериватів іншомовного походження словотвірного типу на **-ича-** і **-нича-** характерні така модель: **Io(1A) + -нича-**: лове́ла – ловеласничати, авантю́ра – авантюричати.

На підставі проведеного аналізу стає можливим узагальнення всіх

морфологічних явищ, які супроводжують дериваційний процес суфіксальних дієслів іншомовного походження та встановлення морфологічних класів зазначених дериватів.

Словотворення відсубстантивних суфіксальних дієслів іншомовного походження характеризується наявністю таких морфологічних класів дериватів: **МК-0** – «нульовий» (відсутність морфологічних трансформацій): *Io(-)+-нича-, -ствува-, -и-* (44 деривати); **МК-1** – «елементарний» (одна морфологічна трансформація): *Io(МН/АФ)+-и-, -ува-, -ирува- (-ірува-), -изува- (-ізува-), -ифікува- (-іфікува-)* (568 дериватів); **МК-2** – «комплексний, двоплановий» (комплекс з двох морфологічних трансформацій): *Io(У+МН/Н+МН/АФ+МН)+-ува-, -ирува- (-ірува-), -изува- (-ізува-), -ифікува- (-іфікува-)* (150 дериватів); **МК-3** – «комплексний триплановий» (комплекс із трьох морфологічних трансформацій): *Io(АФ+У+МН/У+Н+МН)+-ува-, -изува- (-ізува-)* (56 дериватів).

Отже, проаналізувавши морфологічні особливості словотворення суфіксальних вербальних похідних іншомовного походження, ми дійшли висновків, що дослідження зазначених особливостей дає змогу вивчити процес взаємоприспосовування мотивуючої іменникової основи та дериваційного форманта, для яких характерні такі види морфологічних явищ, як модифікація наголосу, усичення, нарощення, чергування.

Найпоширенішим морфологічними модифікаціями при словотворенні вербативів від іншомовних основ є модифікація наголосу та усичення фонем. Найпродуктивнішим морфологічним класом відсубстантивних суфіксальних вербативів іншомовного походження є «комплексний, двоплановий» – дериваційний процес супроводжується комплексом з двох морфологічних трансформацій (усичення фіналі твірної основи і модифікації наголосу). Аналіз морфологічних моделей і встановлення морфологічних класів дієслів іншомовного походження, дає змогу описати морфологічну структуру дериватів, дослідити механізм зазначених морфологічних модифікацій і відповідно виразніше окреслити процес словотвірної та морфологічної адаптації іменників іншомовного походження.

Перспективу подальшого дослідження убачаємо у виробленні принципів опису морфологічних класів дериватів іншомовного походження та систематизуванні основних морфологічних характеристик дериваційного процесу від основ іншомовного походження.

Умовні скорочення

М – морфологічна модель;

МК – морфологічний клас;
МН – модифікація наголосу;
АФ – альтернація фонем;
А – акцентна позиція;
V – будь-яка голосна;
С – будь-яка приголосна;
У – усичення;
Н – накладання;
Ю – іменникова основа.

Література

1. Авилова Н. С. Слова интернационального происхождения в русском литературном языке нового времени / Н. С. Авилова. – М. : Наука, 1967. – 245 с.
 2. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М., 2001. – 718 с.
 3. Городенська К. Г. Словогвірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К. : Наукова думка, 1981. – 198 с.
 4. Навальна М. І. Дієслівна лексика соціально-економічної сфери (на матеріалі мови засобів масової інформації кінця ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / М. І. Навальна. – К., 2002. – 18 с.
 5. Попова Т. В. Русские непроезводные глаголы : морфемная структура и деривационные особенности / Т. В. Попова. – Екатеринбург, 1996. – 119 с.
- Стаття надійшла до редакції 30.06.2015 р.*